

VLAAMSE COMMISSIE ONROEREND ERFGOED

ADVIES VCOE 2021|057 VAN 9 DECEMBER 2021

OVER DE VOORLOPIGE OPHEFFING VAN DE BESCHERMING ALS MONUMENT EN STADSGEZICHT VAN DE RECLAMEMUURSCILDERING 'CIGARETTES MAROUF' IN GENT, NAAR AANLEIDING VAN DE ADVIESVRAAG VAN MINISTER MATTHIAS DIEPENDAELE VAN 18 NOVEMBER 2021

De Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed, rechtsgeldig samengesteld, brengt op 9 december 2021 volgend advies uit:

1. Adviesvraag: De VCOE ontving op 18 november 2021 een adviesvraag van Matthias Diependaele, Vlaams minister van Financiën en Begroting, Wonen en Onroerend Erfgoed, over de voorlopige opheffing van de bescherming als monument en stadsgezicht van de Reclamemuurschildering 'Cigarettes Marouf' in Gent. Deze reclamemuurschildering, aangebracht op de wachtgevel van een burgerhuis aan de Prinses Clementinalaan 205-213, werd op 16 december 2014 bij ministerieel besluit beschermd als monument. Een deel van het perceel aanpalend aan de zijgevel met de reclamemuurschildering werd door hetzelfde besluit beschermd als bijhorend stadsgezicht. Daarbij werd een historische en sociaal-culturele waarde toegekend.

De commissie spreekt zich in dit advies uit over de documenten in het kader van de voorlopige opheffing van de bescherming, met name: (a) het ministerieel besluit tot voorlopige opheffing, (b) de fotoregistratie, (c) het afbakeningsplan en (d) het inhoudelijk dossier.

2. Kader: De bescherming van de Reclamemuurschildering 'Cigarettes Marouf' kwam in 2014 tot stand op basis van thematisch onderzoek naar bewaarde reclamemuurschilderingen in Vlaanderen. De aanzet voor dit onderzoek lag in beschermingsaanvragen van de vzw 'De Muren Spreken' en de publieke belangstelling die er op dat moment voor het thema bestond. Naar aanleiding hiervan stelde het agentschap Onroerend Erfgoed een criterianota (2013) op en voerde een thematische inventarisatie door als basis voor beschermingen. Dit resulteerde in de selectie van twee beschermenswaardige voorbeelden van vóór 1960 die vrijwel gelijktijdig werden beschermd.

De betreffende reclamemuurschildering voor het Armeens-Belgische sigarettenmerk Matossian werd in de eerste plaats weerhouden voor bescherming omwille van de historische waarde. Het beschermingsbesluit spreekt over een goed bewaarde en leesbare sigarettenreclame uit de jaren 1920 met een figuratieve, Egyptiserende thematiek. Deze Egyptisch/oosters geïnspireerde iconografie maakt het tevens tot een voor Vlaanderen zeldzame, waardevolle en typerend publiek zichtbare getuige van de internationale egyptomanie in deze periode. Bovendien bleef bij deze publicitaire schildering een hoge contextwaarde bewaard door de beeldbepalende ligging van de zijgevel vlak bij het Gentse Sint-Pietersstation. Afgezien van de historische waarde kende het beschermingsbesluit ook de sociaal-culturele waarde toe als unieke, publiek zichtbare getuige uit de beginperiode van de opkomst van de sigaret.

Voorliggend voorstel tot opheffing van de bescherming gaat terug op een concrete vraag van de Stad Gent (d.d. 21 januari 2021) naar de toekomst van het monument. Een daaropvolgend plaatsonderzoek uitgevoerd in april 2021 door het agentschap in samenwerking met Monumentenwacht Vlaanderen en UAntwerpen, wees uit dat de reclamemuurschildering in een

zeer slechte staat verkeert.

3. Ad hoc behandeling: De commissie moet dus opnieuw vaststellen dat een opheffingsdossier ad hoc werd opgestart en voorgelegd, terwijl het aangekondigde (beleids)kader voor het actualiseren van beschermingen vooralsnog uitblijft. Het is een feit dat de regelgeving toelaat om beschermingen op louter individuele basis te actualiseren of op te heffen.¹ Toch meent de commissie dat een consequent beschermingsbeleid veronderstelt dat opheffingsvoorstellen – net zoals nieuwe beschermingen – gebaseerd zijn op een systematische en omvattende thematische afweging volgens eenduidige criteria. Het mag geenszins de bedoeling zijn om beschermingen willekeurig op te heffen zonder aandacht voor het behoud van een representatieve staalkaart aan beschermd onroerend erfgoed in Vlaanderen.

Specifiek voor dit dossier had het verlies aan erfgoedwaarde van de Reclamemuurschildering 'Cigarettes Marouf' beter onderbouwd kunnen worden door een actuele evaluatie van de beschermde en geïnventariseerde reclamemuurschilderingen (zie par. 4b en 4c van dit advies). Bovendien ontbreekt informatie die van belang is om het opheffingsvoorstel goed in te schatten. Zo gaat het inhoudelijk dossier niet in op de algemene historiek van dergelijke reclamemuurschilderingen. Ook werden de criterianota uit 2013, het toestandrapport uit 2015 en het inspectieverslag dat Monumentenwacht in 2021 opmaakte niet toegevoegd aan het dossier.

4. Algemene bedenkingen bij de aanleiding tot het opheffingsvoorstel: Alvorens in te gaan op de motivering van de rechtsgrond van voorliggend opheffingsvoorstel, maakt de commissie enkele kritische algemene bedenkingen.

- a) *Beheersproblematiek*: Allereerst laakt de commissie dat nauwelijks zeven jaar na de bescherming al een opheffing wordt voorgesteld. De sinds de bescherming voortschrijdende degradatie van de muurschildering valt ten zeerste te betreuren. Nochtans was de precare bewaringstoestand van de blootgelegde tekening en de negatieve invloed van weersomstandigheden van bij aanvang goed gekend. Al in 2015, minder dan een jaar na het moment van bescherming, stelde Monumentenwacht vast dat dringende instandhoudingswerken vereist waren om het behoud van het monument op korte termijn te verzekeren. Desondanks bleven noodzakelijke en dringende maatregelen voor de consolidatie – en desgevallend restauratie – van de schildering tot op heden uit. De commissie stelt bijgevolg vast dat er hier sprake is van een inbreuk op het actiefbehoudsbeginsel. Het Onroerenderfgoeddecreet (art. 6.4.1) en het Onroerenderfgoedbesluit (art. 6.1.1) verplichten met name om te allen tijde de nodige instandhoudings-, herstellings-, beveiligings-, beheers- en onderhoudswerken uit te voeren.

Het is tevens onduidelijk waarom in overleg met betrokken partijen en de eigenaar geen oplossing kon worden gevonden voor deze beheersproblematiek. Dat inzake het beheer niet proactief werd ingespeeld op de sterke publieke belangstelling die er aanvankelijk was voor de thematiek, lijkt de commissie een gemiste kans. Een bescherming is een waardevolle manier om bijzonder erfgoed onder de publieke aandacht te brengen, maar vraagt tegelijk wel een gerichte visie op het toekomstige beheer en behoud.

- b) *Thematische (her)evaluatie*: De commissie benadrukt dat de aantasting van de reclamemuurschildering een verlies betekent voor het Vlaams beschermd erfgoed. Het

¹ Cf. De behandeling van de recente VCOE-adviezen 2021-018, 2021-027, 2021-028, 2021-029 en 2021-030.

belang van dit erfgoeditem bleek duidelijk uit het thematische inventarisatieproject en de selectie die aan de bescherming van 2014 vooraf gingen. Van de in totaal 41 geïnventariseerde waardevolle reclamemuurschilderingen werden enkel de meest zeldzame en meest tot de verbeelding sprekende exemplaren van vóór 1960 beschermd. Met voorliggende opheffing zou aldus een hiaat ontstaan in het beschermd bestand.

Het opheffingsdossier laat evenwel na te verduidelijken of de mogelijkheid van een compenserende bescherming werd onderzocht. De mate waarin er nog gelijkaardige beschermenswaardige items bewaard zijn moet volgens de commissie immers steeds meegenomen worden in de overweging van een opheffing. Op basis van dergelijke evaluatie én voorafgaand aan de opheffing kan dan desgevallend overgegaan worden tot een aanvullende bescherming. Alleen zo kan een representatief behoud van specifieke erfgoedtypes gewaarborgd blijven. Deze oefening lijkt in dit geval (nog) niet te zijn gebeurd. De commissie dringt daarom alsnog aan op een (her)inventarisatie, evaluatie en eventuele aanzet tot bescherming van nog resterende reclamemuurschilderingen van vóór 1960. De commissie vraagt tevens om de geactualiseerde criterionota aan het opheffingsdossier toe te voegen.

Verder merkt de commissie op dat de reclamemuurschildering niet (expliciet) opgenomen zal worden in het beheersplan dat de Stad Gent opmaakt voor het beschermd stadsgezicht 'Prinses Clementinalaan'.² De zijgevel van het burgerhuis waarop de schildering werd aangebracht (Prinses Clementinalaan 205-213) maakt nochtans deel uit van dit ruimere stadsgezicht. Overigens had de tijdige opmaak van een beheersplan – met eventuele erkenning van de reclamemuurschildering als ZEN-erfgoed – de instandhouding kunnen verzekeren.

- c) *Nood aan visie:* Voorliggend dossier roept de vraag op naar de mogelijk preciaire bewaringstoestand van andere waardevolle reclamemuurschilderingen. In een ruimer kader bevestigt deze casus dat geschilderde reclames – en bij uitbreiding muurschilderingen in het algemeen – bijzonder kwetsbaar erfgoed zijn. Dit werd ook al onderstreept naar aanleiding van het eerdere inventarisatieproject. Bovendien blijken een aantal exemplaren die als waardevol werden opgenomen op de inventaris, intussen al verdwenen te zijn.³ Er dringt zich volgens de commissie dan ook een hernieuwde visie en een activerend beleid op over de omgang met muurschilderingen. Daarbij dient niet alleen ingezet te worden op prioritaire consolidatie- en restauratiewerken, maar moeten eigenaars en beheerders ook geresponsabiliseerd worden om preventief zorg te dragen voor dit erfgoed.
- d) *Draagvlak:* Tot slot wijst de commissie op de eerdere suggestie van Minister Diependaele aan de Stad Gent om, indien de stad dit nuttig achtte, een onderzoek op te starten naar het draagvlak voor behoud en restauratie van de beschermde reclamemuurschildering. In dat verband werd gesteld dat *'de naam van het sigarettenmerk en het feit dat het een tabaksreclame betrof negatieve reacties zouden kunnen oproepen bij de burger'*.

De commissie erkent dat de betreffende muurschildering een voorbeeld is van 'beladen erfgoed' in de publieke ruimte. Ze is er zich dan ook van bewust dat de merknaam ('Cigarettes Marouf'), maar ook de voor die periode kenmerkende beeldtaal (de

² <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/306635>;
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/10970>

³ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/gebeurtenissen/1042>

‘Egyptiserende’ stijl) de discussies kunnen voeden over de dekolonisatie van de openbare ruimte. De commissie wenst evenwel te benadrukken dat mogelijk negatieve reacties en, bij uitbreiding, gebrek aan draagvlak onvoldoende reden zijn om niet meer te investeren in behoud en restauratie van onroerend erfgoed. De commissie wijst er bovendien op dat er de voorbije jaren verschillende instrumenten zijn ontwikkeld om met dit soort van beladen erfgoed om te gaan. De recente handreiking van het agentschap Inburgering en Integratie stelt bijvoorbeeld dat een gebouw een *‘interessant startpunt’* kan zijn om de dialoog over het koloniale verleden aan te gaan.⁴

5. Toetsing motivering opheffing: De voorlopige opheffing van bescherming, zoals voorgesteld in artikel 1 van het ministeriële besluit, steunt op artikel 6.2.1, 1° van het Onroerenderfgoeddecreet: *‘de erfgoedwaarden van het beschermde goed zijn onherstelbaar aangetast of verloren gegaan’*. Voor de ondersteunende bescherming van het aanpalende perceel als stadsgezicht beroept het ontwerp van opheffingsbesluit zich op artikel 6.2.1, 3°: *‘de gehele of gedeeltelijke wijziging of opheffing is vereist omwille van het algemeen belang’*.

De Reclamemuurschildering ‘Cigarettes Marouf’ is een item waarvan de erfgoedwaarden die aan de grondslag liggen van de bescherming, overwegend bepaald worden door de leesbaarheid en visuele kenmerken van de tekening. In de huidige toestand is deze evenwel niet langer leesbaar. De oorspronkelijke verflaag ging op enkele sterk vervaagde delen na verloren. Bovendien blijkt het voegwerk van de bakstenen zijgevel geërodeerd.

In dergelijke gevallen dient zorgvuldig afgewogen te worden of de aangetaste erfgoedwaarden nog door restauratie dan wel door een gehele of gedeeltelijke reconstructie hersteld kunnen worden. In die zin is het positief dat bijkomende expertise werd ingeroepen van Monumentenwacht en UA Antwerpen. Het onderzoek wees uit dat een restauratie van de schildering of een consolidatie van de verfresten de erfgoedwaarden niet meer kunnen herstellen. Een eventuele reconstructie is ook voor de commissie geen optie omdat dit enkel kan via een doorgedreven herschildering waardoor de authenticiteit van de reclamemuurschildering als uniek tijdsdocument vervalst. Los van de betreurenswaardige beheerskwesatie, erkent de commissie dat de erfgoedwaarden van de Reclamemuurschildering ‘Cigarettes Marouf’ in die mate aangetast zijn dat een verderzetting van de bescherming geen zin heeft.

Bijgevolg kan de commissie, mits voorwaarden, akkoord gaan met de opheffing van de bescherming als monument op grond van art. 6.2.1, 1° van het Onroerenderfgoeddecreet. Daarbij moet nogmaals benadrukt worden dat dit *‘onherstelbaar’* verlies aan erfgoedwaarden vermeden had kunnen worden indien de verplichte instandhoudingswerken waren uitgevoerd.

Gezien de louter ondersteunende rol stemt de commissie tevens in met de opheffing van de bijhorende bescherming als stadsgezicht van het aanpalende perceel. Ook met betrekking tot dit stadsgezicht ligt het verlies aan erfgoedwaarden van de reclamemuurschildering aan de basis van de opheffing. De verwijzing naar het *‘algemeen belang’* – wat een concrete en afzonderlijke motivering veronderstelt – is volgens de commissie hier niet aan de orde. De commissie vraagt dan ook de verwijzing naar art. 6.2.1, 3° van het Onroerenderfgoeddecreet uit het opheffingsbesluit te schrappen.

⁴ Agentschap Integratie & Inburgering, *Omgaan met koloniale verwijzingen in de publieke ruimte. Handreiking voor lokale besturen* (oktober 2020): <https://www.integratie-inburgering.be/nl/koloniale-verwijzingen>

6. Documentatie schadebeeld: Artikel 2 van het opheffingsbesluit verwijst naar de locatie van het beschermde goed met bijhorend ondersteunend stadsgezicht waarvan de bescherming voorlopig wordt opgeheven. Het artikel 2 verwijst tevens naar het afbakeningsplan en de fotoregistratie van de huidige fysieke toestand van de Reclamemuurschildering.

Uit de fotoregistratie blijkt de ernstige aantasting van het beeld van de schildering ten opzichte van de toestand bij bescherming. Om dit schadebeeld goed te duiden vraagt de commissie om ook het toestandrapport uit 2015 en het inspectieverslag van Monumentenwacht uit 2021 aan het opheffingsdossier toe te voegen. Deze informatie kan bijdragen tot de hernieuwde visie inzake het beheer en behoud van gelijkaardige schilderingen (zie par. 4, c° van dit advies).

7. Conclusie: Op basis van bovenstaande argumentatie en opmerkingen geeft de commissie een voorwaardelijk gunstig advies voor de voorlopige opheffing van de bescherming als monument en stadsgezicht van de Reclamemuurschildering 'Cigarettes Marouf' in Gent. De commissie vraagt:
- een (her)inventarisatie, evaluatie en eventuele aanzet tot bescherming van nog resterende reclamemuurschilderingen van vóór 1960;
 - een hernieuwde visie en een activerend beleid over de omgang met muurschilderingen te ontwikkelen;
 - de verwijzing naar art. 6.2.1, 3° van het Onroerenderfgoeddecreet uit het opheffingsbesluit te schrappen;
 - het opheffingsdossier te vervolledigen met de geactualiseerde criterionota rond reclamemuurschilderingen, het toestandrapport uit 2015 en het inspectieverslag van monumentenwacht uit 2021.

Namens de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed,

Michiel Deweydt

Voorzitter